

TAUTOSAKINIS GEGUTĖS ĮVAIZDIS

LILIJA KUDIRKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – gegutės įvaizdis įvairių Europos tautų folklore, pirmiausia patarlėse ir priežodžiuose.

Darbo tikslas – nustatyti gegutės paveiklo įvairumą atskirų tautų pasaulėvaizdyje ir jo kitimą, išskirti lietuvių tradicinio gegutės traktavimo bendrumus su kitomis Europos tautomis ir skirtumus.

Tyrimo metodas – lyginamasis istorinis.

Žodžių raktai: gegutė, kukavimas, užkukuoti, pranašauti, gegutės kšnis, gegutės pinigėliai, velnias, vanagas.

Straipsnyje apžvelgiama *gegutės* įvaizdžio tautosakoje ypatumai, atkreipiamas dėmesys į daugialypį jo pobūdį: kaip gegutė traktuojama patarlių bei priežodžių, kaip – liaudies dainų, lyginama jos paveiklo traktavimas atskirų Europos tautų (lietuvių bei latvių; slavų – daugiausia rusų ir lenkų; vokiečių) tradicijoje.

Daugelis įvaizdžių tautosakos kūrinyje pasižymi tam tikru pastovumu, pirmiausia vertybinio: jei dainoje, patarlėje / priežodyje, kartais ir pasakoje minima *saulė* (ne kaip gamtos dalis), tai visada bus teigiamai įprasmintas įvaizdis; palyginimuose tai visada superlatyvas (*merga kaip saulė*; dar dažniau *duona kaip saulė*, netgi: *Mano gera karvė, kaip saulė tekanti* TI* LKT 101, 1960 m.), *saulelė močiutė*, maloni, šildanti, priglaudžianti, ji taip pat ir našlaičių motinėle (tai galioja ne vien lietuvių tautosakai). Panašiai ir *našlaitė*: pasakoje ji doriausia, darbščiausia ir geraširdė, ir daina ją aukština, patarlė užjaučia (*Našlaitį visi vėjeliai užpučia, visi lieteliai užlyja* Eiš LTR 3652(483); *Kur sirata pasiverčia, ten vėjas prieš akis* Mrc LTR 5010(20); *Našlaičių ašaros akmenį perskelia* Tršk LMD I 680(14); *Našlaičio galvelė gludi nešukuota* LKŽ III 438). Dainoje našlaitei saulė močiutė kraitelį krauna, mėnuo tėvelis dalelę skiria. Latvių dainose – taip pat (*Saulītēi sēdēdama, Raudu savas māmuliņas. Sak' saulīte tecēdama, Es būš' tava māmuliņa* LD 4393 'Saulutėje sēdēdama, Verkiu savo motinēlēs. Sako saulutē rituodama: – Aš būsiu tavo motinēlē'). Taigi našlaitė iš esmės visur traktuojama palankiai, skirtumas nebent – atskirų aspektų

* Vietovardžių trumpinimai tokie kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

pabrėžimas: daina visuotinai ja grožisi ir aukština, patarlė reiškia užuojautą; lietuvių tautosakos palankus nusiteikimas labiau pabrėžia našlaitės vargą, latvių – iškelia jos dorybes, tiesiog adoruoja (*Balta nāca sērdienīte, Kā ar sniegu nosnigusi. Nav ar sniegu nosnigusi, Nāk ar savu tikumiņu* K[urzeme] 1668, 8833 ‘Balta ateina našlaitėlė Tarsi sniego apsnigta. Ne sniego apsnigta – Eina su savo dorybėmis’).

Tuo tarpu *gegutės* tokio vieningo traktavimo tautosakoje nėra. Priešingai, jos traktavime negali išzelgti jokios dominantės, nei vertybinės etinės ar estetinės, nei semantinės.

Pėteris Šmitas „Latvių mitologijoje“ yra pasakęs, kad *gegutę* kiekviena tauta vertina savaip ir kad prancūzams, anglams bei vokiečiams tai esanti džiaugsmo, linksnumo paukštė, o vokiečiai, be to, su ja siejantys visokias nešvankybes (ŠmtM 175). *Gegutės* paveikslas labai išplėtotas slavų tautosakoje; pastaruoju metu apie tai pasirodė atskira A. Nikitinos studija (Никит).

Bene visos Europos tautos (baltai, slavai, germanai...) *gegutėje* išvelgė pirmiausia pranašautoją; A. Nikitina net teigia pranašavimą esant pagrindinę *gegutės* funkciją (Никит 11): kukuodama *gegutė* praneša būsiant ankstyvą ar vėlyvą pavasarį, gerus ar blogus metus, badą ar karą; dažniau jos pranašavimas skelbiąs bloga. Rusų sakoma: *Кукучка кукует – горе вецует* Даль 79 (‘*Gegutė* kukuoja – nelaimę pranašauja’). Maždaug tą patį, tik ne taip stačiai, teigia ir lietuvių patarlė: *Kad vargų nebūtų, ir gegutė nekukuotų* Trg LTR 465(36/162). Lyriškai tai yra išreikšta mergvakario dainose, kur, pavyzdžiui, *gegutė* mergelei žada: *Aš raiba kukuosiu, Vargelį rokuosiu* Vrn LTR 2398(69), arba mergelė sako, kad *gegutė* *Tolei kukavo, Kol iškukavo Man, siratėlei, Didį vargelį* Lš LTR 639(94) (cit. iš LLD V: Vestuvinės dainos, 3). Ypač esą negerai, kai *gegutė* kukuojanti per vėlai – po Petrinių, birželio 29, kai kur – net ir po Joninių, birželio 24 (žr. Straub 153, Никит 50, 56–59 ir kt.); kai *gegutė* pakukavusi nusijuokia, bus „kraujo praliejimas“ (Straub 156); kukavimas prie namų žada gaisrą (slavams, vokiečiams, latviams), prie namų kukuojanti *gegutė* praneša arba pranašauja mirtį ar ligą (slavams, latviams ir lietuviams): *Kame gegutė kriokė, ten žmonys mirė* Mžk LKŽ XVI 31. *Gegutė* baltams ir slavams gali atnešti žinią į karą joti; lietuviams prie namų kukuojanti *gegutė*, be kita ko, gali išpranašauti merginai „bėdą“ – pavainikį (Dglš, 1995 m.).

Apskritai *gegutė* – nelaimingas paukštis (Straub 153); esą velnias merginą pavertęs *gegute*, kad skelbtų žmonėms nelaimes (ten pat, pagal ŠmtP II 88). Kita vertus, prie namų kukuojanti *gegutė* išpranašaujanti ne vien mirtį, o ir vestuves (lietuviams, latviams, vokiečiams, slavams). Iš tikrųjų, dainose lietuviai ir latviai mini *gegutę*, kuri „iškukuoja iš močiutės dukrelę“ (*Tolei kukavo, kol iškukavo...; Izkūko dzeguzīte Mātei meitu tautiņās* LD 15672). Švedai, pirmąkart užgirdę *gegutės* kukavimą, sugalvoją kokį norą (žr. Röhr I 899). Pagal *gegutės* kukavimą visur spėjami metai: kiek dar žmogus gyvens; kiek mergina mergaus ir kt. Užtat latviai *gegutę* šiuo aspektu net sieja su tautosakinės tradicijos Dievu, kurio valioje žmogaus gyvenimas: *Dzeguzīte, dievredzīte, Mana mūža licējiņa* LD 9578 (‘*Gegutė*le dievregėle, Mano amžiaus nulėmēja’). Lietuvių ne vienur dainuojama: *Kukuok, kukuok, gegužėla, Iškukuok dalalį* Al. Tačiau, kaip minėta, iš *gegutės* kukavimo linkstama konkrečiau spėti amžiaus ar kokio gyvenimo tarpsnio trukmę. A. Nikitina savo studijoje pateikia

keletą slavų kreipimosi į gegutę formulių, prašant išpranašauti gyvenimo trukmę (kiek dar liko gyventi); štai dvi iš jų. Rusų: *Кукушка кукушка, вещь птишка, скажи, сколько лет мне жить?* ('Gegute gegute, paukštele pranašautoja, pasakyk, kiek metų aš gyvensiu?'); lenkų: *Kukuleczko, panineczko, powiedz mi kochaneczko, ile lat bede żyć* ('Gegutėle ponaitėle, pasakyk man, mieloji, kiek metų gyvensiu?') Никит 13. Vokiečių buvę sakoma: *Kukuk, Bäckerknecht, ei nun sage mir recht, wie viel Jahr ich leben soll* Wand II 1699: 43 ('Gegute, kepėjo gizeli, pasakyk man teisybę, kiek metų aš gyvensiu'). Ten pat K. Wanderis teigia, jog nuo neatmenamų laikų vokiečiai tikėję gegutę turint pranašišku galiu, ir remiasi XIII a. pradžios autoriumi Kasparu Heisterbachu (*Caspar Heisterbach*), savo raštuose reiškusiu pasipiktinimą tuo prietaru.

Merginoms tuo tarpu pirmiausia rūpi mergavimo trukmė:

*Pakukuo, gegele, pavairuoj,
Ant žalio berželio sėdėdama,
< ... >
Man jaunai metelius skaitydama,
Ar daug man metelių prieg motinai, prieg tikrajai:
Ar dveji, ar treji, ar ketveri.*

Onš LTR 562(2)

Latvių ir rusų dainos pateikia ne tik mergelės klausimą, bet ir gegutės atsakymą:

<i>– Kūko, mana dzeguzīte, Cik gadiņu man dzīvot?</i>	'[Iš]kukuok, mano gegutėle, Kiek metelių man gyventi?
<i>– Divi trīs pie māmiņas, Visu mūžu tautiņās.</i>	– Dvejus trejus pas motulē, Visā amžiu pas bernelī.'

LD 10074 (cit. iš ŠmtM 177)

<i>– Скажи мне, зозуленько, Довго буду в батька?</i>	'Pasakyk man, gegutėle, Ar ilgai būsiu pas tėvelį?
<i>– Будешь, мила Марусенька, Сей день до вечора!</i>	– Būsi, miela Marusenka, Šią dieną lig vakaro!'

Никит 85

O nutekės mergina į tą pusę, kur link išbaidyta gegutė nuskrenda (Straub 157–158 pagal ŠmtT 6299, 6470, 6473 ir kt.).

K. Wanderis savo patarlių rinkinyje pateikia tekstą, kur sugretinta du būrimai iš gegutės kukavimo: *Kukuk über dem Stock, wann krieg' ich meinen Brautrock; Kukuk überm Hügel, wann krieg' ich meinen Sterbekittel* Wand II 1700: 49 ('Gegute, [kukuojanti] ant mieto, kada apsilvilsiu nuotakos drabužį? Gegute, [kukuojanti] virš kalvos, kada apsilvilsiu mirties marškinius?').

Latvių piemenys gegutės dar klausia, kiek metų turės ganyti, visai kaip kad lietuvių piemenys – boružės (*Dievo karvyte, Dievo karvyte, Kiek man metų reiks ganyti?* Jdp ir kt.). Beje, „Lietuvių tautosakas“ V tomas pateikia Šimonyse (Kupiškio r.) 1945 m. užrašytą kreipimąsi ir į gegutę norint sužinoti, kiek ilgai dar teks ganyti (*Pilka gegutėle, Pakukuok, pakukuok, Keli meteliai <...> Reik man ganyti... LTR 2993/191*).

Kad gegutės pranašystė būtų tikra, pildytusi, kartais reikia tam tikrų sąlygų: viena tokių slavų tradicijoje buvusi – asmuo, norintis sužinoti ateitį, turįs būti nevalgęs (*Сколько раз кукушка натоцк кому закукует, столько лет ему жить* Даль 79 ‘Kiek kartų gegutė kam nevalgiusiam sukukuos, tiek metų jis gyvens’). Tačiau A. Nikitina nurodo ir D. K. Zelenino studiją (Зелен), kur teigiama, jog buvimas nevalgius (*натоцк*), bent jau Kaukazo tautų įsitikinimu, yra pavojinga būseną, žmogus tada esąs „atviriausias“, lengviausiai pažeidžiamas demoniškų jėgų. Ji čia pateikia ir rusišką posakį *Кукушка натоцк окукует – не к добру* Даль 78 (‘Gegutė nevalgiusį užkukuos – ne prieš gera’) Никит 14. Tiesa, lenkų tikėjimą *Gdy kto głodny postyszy kukulkę pierwszy raz, będzie głodny cały rok* Maj 405 (‘Kas alkanas užgirs gegutę pirmą kartą, bus alkanas ištisus metus’) A. Nikitina labiau sieja su analogine magija ir panašių pavyzdžių dar pateikia iš pomorų (Archangelsko sr.) ir baltarusių tikėjimų (Никит 50–51).

P. Šmitas „Latvių mitologijoje“ cituoja dainelių, kur gegutė kukuodama piemenėlių prašo duonos bandutės (*Kūkodama dzeguzīte Pras' ganam kukulīša*; o jai atsakoma: gal tu pasiutai, gegute, piemenėlis pats neturi; arba piemenėlė atsako: iš kur ji imsianti kepalėlį – ji dar neturinti savo artojelio, t. y. ji netekėjusi). Galimas dalykas, šios dainelės turi kokią nors, nebūtinai tiesioginę, sąsają su papročiu saugotis, kad gegutės kukavimas neužkluptų nuo ryto nevalgiusio. Taigi kitas gegutės kukavimo aspektas – u ž k u k a v i m a s. Latviai, bent kiek ir slavai, o jau ypač vokiečiai saugosi, kad gegutė neužkukuotų nevalgiusio, nes tai reiškia skurdo metus arba dar blogiau: ligas, visokią džiovą, nykimą (beje, P. Šmitas mini buvus priemonę išsigelbėti – užkukuotasis galįs įkasti medį, ir taip negerovę nuo savęs perkelti į jį: tada nudžius įkastasis medis, ŠmtM 177; Straub 163–164). Iš čia atsiradusi sąvoka (atrodo, lietuvių neturima) *gegutės kāsniš* (latv. *dzeguzes kumoss* – užkandis, kad gegutė neužkukuotų nevalgiusio, StendL II 33; yra ir toks pasakymas: *Jāiekož dzeguzes kumoss* Birk 122: 2954 ‘Reikia suvalgyti gegutės kāsni’, t. y. reikia nors truputį užkasti). Lietuviai, kaip ir slavai, germanai, vengia būti gegutės užkukuoti be pinigų; lietuvių paremijos tai menkai atspindi (į LKŽ yra patekę tokių pasakymų: *Gegutė sukukuos į tuščias kišenes!* P. Mašiotas; *Aš turėjau pinigų, kai užkukavo gegutė* Dkš), tačiau šio seno tikėjimo buitinė išraiška yra išdėstyta liaudies dainoje, kurios variantų užrašyta nemažame šiaurės ir šiaurės rytų Lietuvos plote, pradedant Biržais, Pasvaliu iki Anykščių, rytų kryptimi – iki Rokiškio apylinkių:

*Gegute sukukava –
Strielčis apsigava,
Kad pinigų kešenė[jj]
Nerada jis sava.*

*Tuojaus apsistojis,
Skurdžė sudūmoja,
Kad par mets palika
Be viena skatika.*

LLD XV 92, Všk LTR 3015(198)

Vokiečių priežodis taip pat sako: pirmą kartą užgirdęs kukuojant gegutę jeigu turėsi kišenę pinigų, turėsi jų ir visus metus (*Wer den Kuckuck taum ersten Mal raupen hürt und hat Geld in de Tasch, denn hat hei't das ganze Johr* Röhr III 899). K. Wanderis patarlių rinkinyje prie analogiško posakio pateikia platesnį komentarą:

štai jo ištrauka: „Aukštutinėje Austrijoje (*Oberösterreich*), išgirdus pirmąkart gegutę, pakratomi pinigai kišenėje tikint, kad tada jie gausinsis“ (Wand II 1700). Tokį patį latvių paprotį mini K. Straubergas, sugretindamas su papročiu pažvanginti klėties raktus analogišku tikslu (Straub 162). Rusų irgi panašiai tikima: *При первой кукушке брякни деньгами, чтоб водились* Даль 937. A. Nikitina pateikia ir lenkiškų analogiškų pavyzdžių (iš Majewskio), net ir su daugiau veiksmo: pirmąkart užgirdus gegutę, reikia skaičiuoti prie savęs turimus pinigus (tai skaičiuosi visus metus), o gegutei suukti: *Jest pieniądze! jest pieniądze!* Никит 51 (‘Yra pinigų! yra pinigų!’). Taigi atsiranda reikalas pavasarį nešiotis bent kiek pinigų, ir A. Nikitina teigia visas Europos tautas turint sąvoką *gegutės pinigėliai* (*кукушкины грошики*, ten pat) – analogišką sąvokai *gegutės kašnis**.

Tai, kas ligi šiol apie gegutę pasakya, neturi jokio vertybinio aspekto. Tačiau gegutės balsas ir pats kukavimo faktas matuojama ir vertybiniu matu. Vokiečiams gegutės balsas atrodo negražus, jie jį lygina su pelėdos riksmu ar asilo bliovimu (Wand II 1699, 1701). Sakoma, jog visai praradęs protą tas, kas giria gegutės kukavimą, sraigės šuoliavimą ar meškos šokimą (Wand II 1701). Gegutės kukavimas vokiečiams vienodas ir nuobodus**, nes kukavimu viena gegutė mėgdžioja kitą; kaip išmoko kukuoti jaunystėje, lygiai taip tebekukuojanti iki senatvės, nė per tūkstantį metų gegutė neišmoktų kitaip kukuoti. *Man muss den Kukuk lassen kucken, er hat's nicht besser gelernt* Wand II 1700 (‘Tegul sau gegutė kukuoja, geriau ji neišmoko’). Vokiečių ironiškai sakoma, kad savos gegutės balsas gražesnis nei svetimos lakštingalos (*Der eigene Kukuk singt immer besser als der andern Nachtigall* Wand II 1697)***. Tuo tarpu latviai gali be ironijos sugretinti gegutę ir lakštingalą:

*Lai jo gara vasariņa,
Man dziesmiņu nepietrūka:
Man' māmiņa ielikusi
Lakstīgalas šūpulī,
Dzeguzītes vārdiņai.*

LD 415,3

‘Nors ir ilga vasarėlė,
Aš dainelių nepritrūkau:
Mane mamytė buvo įdėjusi
Į lakštingalos lopšėlį,
[Davusi] gegutės vardelį.’

* Nei P. Šmitas, nei K. Straubergas, aptardami latvių paprotį užgirdus gegutę pakratyti monetas kišenėje, sąvokos *gegutės pinigėliai* neįvardija. *Dzeguzes nauda* fiksuota žodynuose, tačiau bent kiek pakitusiu (blėstant seniesiems tikėjimams bei papročiams) pavidalu: tai smulkūs pinigėliai, dedami į piniginę „veislei“, „sėklai“ – kad nuolat pritrauktų daugiau pinigų (ME II 695, iš K. Ulmanio 1872–1880 m. žodyno). Su užkukavimu jie nebesiejami, tik pavadinime išlaikę *gegutės* vardą ir funkcijos pagrindinį aspektą. Beje, paprotys į dovanojamą piniginę įdėti „veislei“ kokią monetą tebegyvuoja (kaip pramoga, pajuokavimas) ir mūsų dienomis Latvijoje ir kai kur Lietuvoje, bent jau pasienio ruože (pvz., Juodupės apylinkėse Rokiškio r.).

** Lietuvių mokslo draugijos rinkinyje 1887 m. J. Trumpulio užrašytas pasakymas *Kukuoj ir kukuoj kai ta gegužė vis vieną giesmę* Jnš LMD I 1060(1023) laikytinas lietuviams nebūdingu. Lietuviai labiau linkę balso vienodumą prikišti gaidžiui: priežodžio *Kaip kakaryko, taip kakaryko*, kuriuo pašiepama nusibodusi šneka, Lietuvių patarlių / priežodžių kartotekoje yra apie dvidešimt užrašymų (pradedant XIX amžiumi – S. Daukanto ir M. Valančiaus rinkiniais).

*** To paties J. Trumpulio 1882 m. Joniškio apylinkėse užrašyto lietuviško analogo *Kiekvienas mislij, kad jo gegužė geriaus giedanti nekad antro lakštinguola* LMD I 1060(1438) originalumas taip pat abejotinas; svetimą kilmę rodytų ir posakio leksika.

Gegutės balsas tiek lietuviams su latviais, tiek slavams atrodo liūdnas (tai yra pastebėję ir vokiečių tyrinėtojai, pvz.: „Rusų dainose gegutė – gedulo ir liūdesio paukštis“, Wand II 1699), bet ir mielas. Pandėlio apylinkėse (Rokiškio r.) yra užrašyta daina su tokia pradžia:

*Oi tu gegutėle,
Biedna našlaitėle,
Oi, ko tu kukuoji,
Gailiai aimanuoji?*

LLD XV, Č LTR 2884(165)

Dažniausiai tai moteriškas skundas. Užtat „balsu gegutelės“ gailauja močiutė, verkauja nuotaka, verkia našlaitė ar skundžiasi savo vargais toli nutekėjusi dukrelė. B. Sruoga „Dainų poetikos etiuduose“ (pirmoji publikacija – „Tautoje ir žodyje“ 1925 m.) šį tradicinį lietuvių požiūrį yra taip suformulavęs: „...*kukuojanti gegutelė* gali simbolinti ir verkiančią motulę, ir raudančią našlaitėlę, ir savo dalia besiskundžiančią jaunamartę ar nuskriaustą merguželę“ (SrR 9¹, 149). A. Nikitinos teigimu, slavų tautosakos tekstuose *gegutė* tapo tiesiog mergelės, našlaitės, našlės, nelaimingai nutekėjusios moters, net rekrūto metafora (Никит 122 ir kt.), taigi asmens, atskirto ar atsiskyrusio nuo savo buvusios, įprastinės aplinkos, pakeitusio turėtą statusą (lietuvių dainose su *gegutės* įvaizdžiu Ž. Trinkūnaitė tai apibūdina kaip išsiskyrimo motyvą, žr. TD XVI/XXIII 112); o iš čia – tolesnis šio įvaizdžio apibendrinimas, tam tikras abstrahavimas: *gegutės* įvaizdžiu imama reikšti vienišumo idėja, gegutė tampa vienvietės simboliu; pavyzdžiui, bulgariškos laidotuvių raudos fragmentas: ...*Uot ma, libe, ti ostavi Sam samička kato kukuvica* Никит 119 (‘Tai tu mane, mylimas, palikai Vienui vieną kaip gegutę’). Lietuvių dainų paralelizmą puikiai galima iliustruoti gegutės ir našlaitės, mergelės, marčios, močiutės liūdno balso sugretinimu (*Gegutās balsalis Kaip matutās žodis* LLD XV, Všn LTR 3158a/117), taip pat ir neigiamąjį paralelizmą (iš mūsų populiarųjų dainų: *Ne gegutės balsas, tik mergelės šaukimas...*; arba: *Nei šaukia, nei laukia manęs močiutė, Tik gailiai kukuoja girios gegutė...*). Tą patį A. Nikitina iliustruoja pavyzdžiu iš V. Dalio patarlių rinkinio: *He кукушка кукует, а жена горюет* Никит 116, t. p. ДальС 214. Ir pats žodis *kukuoti* įgavo lietuviams ir slavams pastovią reikšmę ‘verkti, skūstis, aimanuoti’ (*Kukuosi kaip gegužė, ale neiškukuosi, ką po žeme pakasei* B 611 (cit. iš SLT 227); beje, šį posakį, nurodydamas, jog jis iš Lietuvos, pateikia ir K. Wanderis savo patarlių rinkinyje, II 1700: 55); *Kad širdelė nesopėtu, gegutės balsu nekukuočiau* Trg LTR 465(36/1619); *Dar išsikukuosi išsidejuosi su gegužėle, su motynėle* Tvr LKŽ VI 814; *Теперь накукуешься в поле, – обращаются к вдове на похоронах мужа* Никит 130; ...*Что не думала, не гадала я, Что придется-то одной сиротиночке век куковать* Никит 29). Ž. Trinkūnaitė (TD XVI/XXIII 114) pastebi, jog ir „apeiginis nuotakos raudojimas buvo įvardijamas kaip „kukavimas“: *Rūtų darželis žaliuoja, Mūsų sesuta kukuoja Už balto stalalio* V 1252, LTR 480(36) (užrašyta Rokiškio apyl.)“. Tuo, matyt, reikėtų pagrįsti ir mergvakario dainų, užrašytų Dzūkijoje bei Suvalkijoje, metaforą – mergelės „[už]statymą gegute“ (*Rytoj tave, dukrele, Gegute užstatysiu* Brš LTR 1407/17; *Jau aš tave statysiu Raibaja gegule* <...> Nuog

subatos vakaro Ing nedēlios rytelī Mrk LTR 205/634). Latvių kalboje šio žodžio – *kukuoti* – perkeltinė reikšmė platesnė, jis turi ir nepalankumo aspektą (panašiai kaip ir rusų *куковать* – „предсказывать зловещее“ ‘pranašauti bloga’ ДальС 214–215). Su tuo susijęs pasakymas *Kūko kā bada dzeguze* LFrV I 285 arba tiesiog *bada dzeguze* ‘kas amžinai aimanuoja, nepagrįstai skundžiasi’ (yra ir lietuviškai užrašytų apibūdinimų *bado gegutė* ‘kas viskuo nepatenkintas, verksnys’ FrŽ 90 – iš Vaškų, Linkuvos, iš Kruopių: *Jų močeką tikra bado gegutė; Jau ta tikra bado gegutė, vis jai negerai ten pat; manytina, jog šis apibūdinimas perimtas iš latvių*). Iš tikrųjų *bado gegutė*, latv. *bada dzeguze* yra kitas paukštis, ne gegutė, o dudutis, tūtlis (vok. *Wiedehopf*). Kitą nepalankų įvaizdį – *nakties / naktinę gegutę* turi lietuviai ir slavai (*Naktinė gegutė vis perkukuoja* Aln LTR 3969(195/113); rus. *Ночная кукушка денную перекукуем* Даль 374; lenk. *Nocna gźegźółka / kukułka / zazula zawsze dzienną przekuka* Styp 429: 1050), o latviai nei vokiečiai šio įvaizdžio, regis, neturi.

Bet lietuvių ir latvių pasaulėjautoje gegutės balsas gali būti tiesiog malonus (ypač kai girdimas iš tolo), iš jo kyla ramybės pojūtis, idiliška nuotaika. Tai gali atspindėti ir daina (tiesa, ne taip dažnai kaip kukavimo liūdnumą):

*Šili gegė kukavo,
Gražiai galvą šukavo.
Graži mano galvelė
Kaip vasarų dienele.
Švnc LTR 2750(998)*

*O ne gegelė
Gražiai kukavo...*

Veliuona

Arba:

*Gegutėlė sodnelį kukavo,
Tyloms pamažoms brukavo.
<...>
Motynėlė skryneles vėdino,
Tyloms pamažoms kalbėjo.*

Telšių aps.

Lietuvių dainų dažnas motyvas – ant kapo (kareivio, motinos, tėvo...) užaugęs medelis ir jame kukuojanti gegutė.

Latvių pasaulėjautoje gegutės balsas, kukavimas taip pat yra palankiai vertinamas:

*Neviens putns tā nedzied,
Kā kūkoja dzeguzīte;
Neviens mani tā nemīl,
Kā mīl sava māmuliņa.*

‘Nė joks paukštis taip negieda,
Kaip kukuoja gegutėlė.
Niekas manęs taip nemyli,
Kaip myli tikra motinėle.’

FS 387, 2938

*Gana laba viņa saule,
Nemīlīga dzīvošana:
Nedziedāja sīki putni,
Nekūkoja dzeguzīte.*

LD 27693 (cit. iš ŠmtM 51)

‘Nēra blogas anas pasaulis,
Tik nemiela ten gyventi:
Negieda maži paukšteliai,
Nekukuoja gegutėlė.’

Populiarios lietuvių patarlės nuostata panaši: *Kurčias miškas be gegutės*. Ne vienas iš senosios kartos žmonių, tuo labiau tautosakos pateikėjai, apibūdindami savo idealizuojamų jaunystės dienų gamtovaizdį, vis mini ir gegutės kukavimą (dzūkas dainininkas Petras Zalanskas, panevėžietė Elzbieta Skuodienė, kiti).

Bene visoms Europos tautoms gegutės kukavimas yra vienas esminių pavasario požymių, tai galima iliustruoti vienu tarptautiniu priežodžiu, kuriuo pasakoma, jog kas nors nebeišgyvens iki pavasario: *Jau nesulauks gegužės balso* Grk LKŽ III 202; latv.: *Diezin vai tas vairs dzirdēs dzeguzi kūkojam* Kok 298: 6627 (‘Kažin, ar jis dar girdēs gegutę kukuojant’); vok.: *Der hört den Kuckuck nicht mehr rufen* Röhr III 898 (‘Tas nebegirdēs gegutės kukuojant’); panašus yra ir lenkų priežodis, kuriuo teigiama, kad nebeilgai liko kam gyventi: *Uż mu nie będę dlugo kukulki kukać* Ad-Krz II 244 (‘Jam nebeilgai gegutės kukuos’).

Tai vis daugiau b a l s a s. O gegutė pati?

Vėl žvelkime į vokiečius. Lietuviai, sugretindami menką, bet realų dalyką su puikiu, bet netikru, sako, pavyzdžiui, *Geriau žvirblis rankoj negu briedis girioj* Grz LTR 1302(15) ir kt. Vokietis, be kita ko, gali ir taip pasakyti: *Besser einen Kukuk in der Hand, als ein Falk über Land* Wand II 1697: 2 (‘Geriau gegutė rankoj negu sakalas padangėj’). Rusai irgi mano gegutę esant prastesnę už sakalą (tačiau su vanagu kitaip!): *He бывает кукушке соколом* Styp 144: 851. Vokiečiai (taip pat ir danai, prancūzai) sako, kad *gegutė savo vardą šaukia* (*Der Kukuk rufft seinen eigen Namen auss* Wand II 1698: 22; panašiai ir lenkai: *Kukawka na samą siebie kuka* Ad-Krz II 244, esama to posakio ir lotyniškai: *Coccyx sui ipsius nomine proditur* Wand II 1697: 9). Lietuvoje toks posakis užrašytas iš Alvito 1932 m., o dar anksčiau jį lietuviškai į pasaulį paleido A. Šleicheris. Nereikėtų abejoti, kad tas posakis perimtas iš vokiečių, nes lietuviškai jis nemotyvuotas (juk – *gegutė*; tuo tarpu vokiškai – *Kuckuck*). Tačiau vokiečiai šiuo posakiu ne vien *gegutės* vardą etimologizuoja, jie čia dar teigia, kad gegutė – pagyrūnė. *Ich will nicht der Kuckuck sein, der immer seinen Namen ruft* Röhr III 900 (ten pat paaiškinimas: „Aš nenoriu pats savęs girti“). Vokiečiams gegutė kvaila, tą net vaikai žino (K. Wanderio rinkinyje yra toks vaikų erzinimas: *Kukuk, Kuku, en Narre bist du ‘Gegute, tu kvailys’* II 1700: 45). Nuo senų laikų vokiečiai, užuot ką pavadinę kvailiu, gali pavadinti tiesiog gegute (žr.: Röhr III 900; WVolksk 448). Vokiečių posakis *Wenn der Kukuk schweigt, beginnt die Lerche* Wand II 1701: 71 (‘Kai gegutė nutyla, pragysta vieversys’) gyvenimiškai būtų nemotyvuotas, nes vieversys parskrenda anksčiau už gegutę, tačiau jis reiškia – kai plepia nutyla, kalba išmintingi (ten pat). Vokiečiams gegutė prasta, primityvi ir negabi; *einen zum Kuckuck machen* (‘ką nors padaryti gegute’) reiškia pajuokti, sumenkinti (plg. vertybiniu aspektu

lietuvių vestuvinių dainų motyvą, kur tėvas / motina žada dukrelę „[už]statyti gegute“ – žr. atgal, p. 60)*; gegutė gali būti tiesiog ‘niekas’: Miunchene vaikui paduodant bandelę be įdaro galima pasakyti, kad ji „su gegute“ (*Da ist der Kukuk drinnen* Wand II 1701: 80). Vokiečiams gegutė ir pati negraži, panašiai kaip lietuviams pelėda.

Gegutė vokiečiams ir kai kuriems slavams dar melagė ir apgavikė, žodžio laužytoja: *Es ist dem Kukuk nicht zu trauen* Wand II 1703: 114 (‘Gegute negalima pasitikėti’); *Беспамятлив, что кукушка* Даль 448 (‘Trumpos atminties kaip gegutė’); *Много лет (жить) кукушка бабе накуковала, да обманула* Даль 931 (‘Prikukavo gegutė bobai daug metų [gyventi], bet apgavo’). V. Dalis į Rusų kalbos žodyną kaip vieną iš *gegutės* reikšmių yra pateikęs: ‘tuščias, kvailas šnekėjimas ne vietoje, plepėjimas’ (ДальС 214) ir ten pat įdėjęs patarlę *За кукушку (т. е. пусто-слобие) бьют в макушку* ‘Už „gegutę“ (t. y. tuščias šnekas) šeria per galvą’. Gegutės traktavime „atsiradusi apgavystės tema greičiausiai bus gegutės, kaip pranašautojos, kaip paukščio, žinančio ir perteikiančio tik teisingą informaciją, įvaizdžio atvirkštinė pusė“ (Никит 37). Kita vertus, A. Nikitina gegutei prikišamą pranašavimo neteisingumą (*лжепророчествование*) sieja su krikščionybės kova prieš išgalėjusias pagonybės nuostatas (*устойчивыми представлениями*, ten pat). Kadangi vokiškai *gegutė* – *Kuckuck* – yra vyriškos giminės, „jis“, tai neištikimas sutuoktinis taip pat prilyginamas gegutei: *Er ist ein treuloser Kukuk*, žr. Wand II 1703, o užuot sakius „meilužis“, galima sakyti „gegutė“ (*gouch*, Röhr III 900); šis aspektas sietinas ir su tuo, jog gegutė kiaušinius deda į kitų paukščių lizdus. Iš čia vokiečių kalboje kilo *gegutės kiaušinio* ir net *gegutės plunksnos* įvaizdžiai (*Kuckucksei*; *Kuckucksfeder*); pirmasis siejamas su nesantuokiniu (kito tėvo) vaiku, auginamu šeimoje (tačiau turi ir kitoki, labiau apibendrintą aspektą), Röhr III 899, Wand II 1704, antrasis – su meilės gundymais (kas kišenėje nešiojasi gegutės plunksną, to gundymui esą negalima atsišpirti, Wand II 1704).

Gegutė atlygina piktu už gera, vokiškai yra vaizdingas apibūdinimas *gegutės dėkingumas* (t. y. ‘nedėkingumas’) ar tiesiog *nedėkingoji gegutė* (*Es ist ein undankbarer Kukuk*; *Da hast du Kukuks Dank*), pagrįstas tuo, kad gegutė esą „suėdusi“ savo motiną devynbalsę (žr. Wand II 1701: 79, II 1703: 116, taip pat Röhr III 900). Šiuo aspektu artimas būtų lietuviškas *gegužiuko* įvaizdis.

Taigi vokiečiams, tradicinės Vakarų kultūros tautai, gegutė įgijusi nepalyginamai daugiau neigiamų aspektų negu kad baltams – lietuviams su latviais. Slavai, atrodo, šiuo atžvilgiu būtų tarpinė grandis.

Krikščionybės siekis atgrasyti nuo pagoniškų papročių, reiškėsis ne vien draudimais, bet ir specifinių pagoniškų vertybių bei įvaizdžių diskreditavimu, manytina, bus realizavęsis ir gegutės susiejimu su velniu, labai ryškiai pasireiškiančiu vokiečių paremijose, kurių gausiai pateikia K. Wanderis minėtajame daugiatomyje. Vokiečių tyrinėtojai konstatuoja, jog Vokietijoje nuo XVI a. atsiranda tradicija gegutę sieti ar net tapatinti su velniu (žr., pvz., WVolksk 448). „Tiek senuosiuose [vokiečių] tikėjimuose, tiek liaudies dainose gegutė <...>, paukštis, pranašaujantis likimą, orus, skel-

---

* Plokščiuose (Šakių r.) užrašytas posakis *Gegutė savo vardą atsiminė* su komentarais: „Kita prastu vadina, pats būdamas toks“ (LKŽ VIII 241), tikėtina, taip pat bus atėjęs iš vokiečių.

biantis pavasarij, buvo svarbus, reikšmingas. Tik vėliau ji tapo velnio padaru, velnio priedanga arba tiesiog velniu“ (Grimm 664, cit. iš Wand II 1702). „Nuo XVI a. liaudies tikima gegutę turint ryšio su velniu, daug kur joje išvelgiama ir pats velnias“ (Röhr III 900). K. Wanderis teigia, jog įvairiuose posakiuose (reiškiant nusistebėjimą, priesaikaujant, linkint pikto) *gegutės* vardu pridengiamas nenorimas įvardyti Dievas ar velnias (Wand II 1702), pavyzdžiui: *Das weiss der Kukuk* ‘nežinia’, pažodžiui – ‘gegutė žino’ (beje, šio posakio kilmę kai kas sieja su tikėjimu gegutės pranašiškomis galiomis, žr. Röhr III 900). Tokie patys yra ir vokiški keiksmas, pikto linkėjimai, priesaikavimai su *gegutės* paminėjimu: *Geh zum Kukuk!* (‘Eik po velnių!’), pažodžiui – ‘Eik pas gegutę’), *Hol ihn der Kukuk* (‘Tepasiima jį gegutė’, t. y. ‘Trauk jį velniai’), *Den hat der Kukuk hergebracht* (‘Šitą gegutę, t. y. velnias, atnešė’), *Da soll mich der Kukuk holen* (‘Tegu mane gegutė, t. y. velnias, griebia’, [jeigu...]); visi pavyzdžiai iš Wand II 1702. Lietuvių tokio tiesioginio gegutės siejimo su velniu nematyti. LTt V paskelbtas keiksmas *Po šimts gegučių!* Šd LTR 3180(118) bene bus vienišas lietuviškame ekspresyvosios tautosakos kontekste. Tiesa, visi žinom pasakymą *Nei velnias, nei gegutė*, tačiau čia gegutė ir velnias greičiausiai vis dėlto yra priešinguose poliuose (plg., pvz., *Nei Dievui žvakė, nei velniui šakė*). Bet jau sakymas *Ar čia velnias, ar gegutė?* tokio jų priešingumo tartum nesuponuoja. Nemažai yra užrašyta versijos *Velnias, ne gegutė, kad žiemą kukuoja* Bsg, Dkk, Krž, Kp, Mrc, Mžš, Nj, Paį, Pin, Rm, Srv, Žž ir kt. (prisiminkime tikėjimą, kad gegutės kukavimas ne laiku lemia blogą; dėl posakio reikšmės: iš jų visų tik vienas variantas turi užrašytą paaiškinimą: „Apie gandus ir apkalbas“, Mžš LTR 6298/23). Esama ir lakoniškesnės formuluotės: *Velnias – ne gegutė*, kuriai užrašyta pora komentarų: „Sakoma, kai nesiseka“ (Grž, Kdl LKŽ XVIII 660); „Sako apie blogą žmogų“ (Klvr LTR 4754/989) (ar asmeniui, ar situacijai šis posakis taikomas, matyti iš retkarčiais užrašomo minimalaus konteksto: „*Velnias, ne gegutė* toks darbas!“ (Ml LKŽ III 201); „*Velnias* iš jo, *ne gegutė*“ LTR 451(380/13) ir pan.). Tačiau pastaruosiuose dviejuose posakiuose negalime griežtai teigti sakymą *velnias* reiškiant ‘piktąją dvasią’; tai galėtų reikšti tiesiog ‘blogą, netikusį’: plg. *Velnias, ne paukštis, kuris savo lizdą teršia* Bsg LKŽ XVI 95 / *Tas ne paukštis, kuris savo lizdą teršia* LTR 5614(337) / *Prastas paukštis, katras savo lizdą teršia* Klp LTR 5391(363). Tačiau yra kartotekoje ir dar vienas kitas pasakymas, kur gegutė vis dėlto tiesiogiai siejama su velniu: *Ar iš velnio bus gegutė?* Srd LTR 3704(64); *Iš tavęs bus kunigas kaip iš velnio gegutė* LMD I 858(2/82); LTR 75(2237); A Nr. 5, p. 24. Šie pavyzdžiai beveik tiesiogiai rodo, jog velnias galėtų pasiversti gegute (kitas dalykas, ar „tikra“, „gera“). Tuo jie skiriasi nuo paminėtųjų vokiškų, kuriuose nei velnio vertimosi gegute, nei atvirkščiai, gegutės – velniu, nematyti, o jie pavadinami vienas kito vardu ar tiesiog reiškia vienas kitą (žr. ir cituotuosius vokiečių tyrinėtojų konstatavimus).

Tuo tarpu gegutės pasivertimus slavų tautosakoje labai išsamiai nagrinėja A. Nikitina minėtojoje studijoje: gegutė pavirstanti į vanagą (tiesioginis, „realus“ pasivertimas), našlaitis / našlaitė, našlė, mergelė, nutekėjusi duktė, rekrūtas pavirstą gegute (metaforinis, tariamas pasivertimas), nusikaltusi mergina / moteriškė paverčiama gegute (mitinis virtimas etiologinėse saktmėse), ne savo mirtimi mirusio siela virstanti gegute (mitinis virtimas). Taigi šioje sistemoje gegutės ir velnio tarpusavio

koreliacijos nėra. Vienintelis nelabai tvirtas saitas būtų tik tai, jog ne savo mirtimi mirusiųjų sielos (t. y. taip pat „gegutės“) esančios agresyvios, kenkiančios žmogui, taigi jos ta prasme yra „piktosios dvasios“, kaip kad piktoji dvasia yra velnias.

Latvių tautosakos duomenų, kur gegutė tiesiogiai būtų siejama su velniu, taip pat neturime. P. Šmitas „Latvių mitologijoje“ pamini, jog gegutė „su Velniu turi ryšio tik kai kuriose klajojančiose pasakose, veikiausiai vokiečių atneštose“ (ŠmtM 176). Vis dėlto tam tikrą gegutės ryšį su piktosiomis jėgomis rodytų vienas latviškas biologijos srities pavadinimas: putelė ant žolių, kurioje gyvena tam tikro vabzdžio (putinės cikados) lervutė, vadinama ir „raganos spjaudalais“ (*raganas spjaudeklī*), ir „gegutės spjaudalais“ (*dzeguzes spjaudeklī*, žr. KonvV IV 6153).

Lietuvių patarlių bei priežodžių kartotekoje yra apie pusšimtį variantų palyginimo *Žiūri kaip driežas į gegužę*, užrašyto nuo XIX a. antros pusės įvairiose Lietuvos vietose (žr. LPP I, Nr. 2716); atskira jo versija, nebe tokia gausia, laikytinas palyginimas *Žiūri kaip velnias į gegužę*; tai vėl būtų tradicinis posakis, kur *gegutė* ir *velnias* yra tame pačiame kontekste, bet priešinguose poliuose: velnias – chtoniškoji būtybė (kaip, beje, ir driežas, – užtat jiedu ir gali čia pakeisti vienas kita), o gegutė, kaip ir kiti paukščiai, – aukštesnės srities būtybė, šiuo atveju, matyt, pirmiausia – kitos, svetimos srities: vyraujantis to posakio paaiškinimas – „keistai žiūri“.

Visuotinai gegutė siejama su vanagu / sakalu, tačiau ne tais pačiais aspektais.

Vokiečiai, slavai, baltai (lietuviai su latviais) teigia, kad gegutė vėliau, kai nuostojanti kukuoti, po Joninių ar Petrinių, rudenio ar net kitais metais, pavirstanti vanagu (smulkiau apie tai žr. Straub 153; Никит 90–91; Wand II 1703; lietuvių tai gali būti apibendrinta ir patarle, kurios nebereikia suprasti tiesiogiai: *Iš gegužės pavirto į vanagą* LMD I 863/303*). Arba net linkstama manyti, jog tai apskritai yra tas pats paukštis: *Ta pati gegužė, ta pati vanagė* Kin, Šv LKŽ XVIII 87; *Ta pati gegužė, ta pati vanagė: per vasarą kukavo, rudenį vištą sugavo* Srd LTR 3704(2267); *Ta pati geguži, ta pati vanagi, an tvoros gala kukava, man vištą supucava* Erž LTR 3874(131). Arba latvių: *Tas pats kūko, tas pats vistas lūko* Straub 153 ‘Tas pats kukuoja, tas pats vištų tyko’. A. Nikitina minėtoje studijoje taip pat teigia: „...daugelyje slavų tradicijų <...> tebėra gyvas įsivaizdavimas, jog gegutė ir vanagas – „tai tas pats paukštis“ <...> arba kad gegutė pavirsta į vanagą“ (Никит 90).

Minėtosiuose tautose vartojama posakių, kur gegutė ir sakalas / vanagas yra priešinguose poliuose vertingumo požiūriu. Straipsnio pradžioje buvo minėta vokiečių patarlė apie gegutę rankoj ir sakalą padangėj, išreiškianti „nedidelį, bet tikrą laimikį ir didelį, bet toli gražu neužtikrintą“ (GrgPP 19); K. Wanderis į savo rinkinį yra įtraukęs ironišką paremią *Herr Kukuk, seid ihr da? sprach die Krähe zum Edelfalken* II 1699: 39 (‘Ponia gegute, ar tai jūs? – kreipėsi varna į taurųjį sakalą’), kuri rodytų dar didesnę vertybinę skirtumą tarp gegutės ir sakalo.

Įsidėmėtina, jog slavų (rusų, lenkų) priežodžiuose, mininčiuose gegutės išmainymą į vanagą, vertingumo / gėrio skalėje jiedu yra susikeitę vietomis, lyginant su vokiečių

---

* Tradiciškai teigiamą lietuvių nuostatą gegutės atžvilgiu gali pademonstruoti ir toks priežodis: *Prie akių gegužė, už akių – rupūžė* Erž LKŽ III 202 su komentaru „Akyse geras, už akių ne“; vertybinė opozicija priežodyje grįsta ir tradicine neigiama rupūžės konotacija.

vertinimu; tai rodo priežodžiai, rinkinių sudarytojų pateikiami kaip šio analogai: V. Dalis čia pateikia *Променял сапоги на лапти* Даль 482 ('Iškeitė batus į vyžas', cit. iš: Никит 91), R. Stupuła Rusų–lenkų patarlių rinkinyje prie rus. *Променял / сменял кукушку на ястреба* pateikia lenkiškus *Zamienil stryjek siekierkę na kijek* Styp 191: 1162 ('Iškeitė senelis kirvį į lazda / pagali'). A. Molotkovas Rusų frazeologijos žodyne šį posakį interpretuoja taip: iš dviejų blogybių išsirinkti didesnę (*из плохого выбирать худшее*) Мол 241. Tuo tarpu V. Dalio patarlių rinkinyje yra posakis *И старую кукушку на ястреба не променять* Даль 353 ('Ir senos gegutės [nereikia] mainyti į vanagą'), leidžiantis gegutės nebesieti nė su mažu blogiu. Matyt, neigiama vanago konotacija bus nulemta jo plėšrumo, ką yra pastebėjęsi ir A. Nikitina; bene tą patį rodytų ir minėtoji lietuvių patarlė *Iš gegužės pavirto į vanagą*, t. y. buvusi gera (malonus gegutės balsas!), tapo pikta (vanago plėšrumas!). Tačiau šios rusų tautosakos nuostatos gegutės–vanago atžvilgiu taip pat nereikėtų absoliutinti – V. Anikino smulkiosios tautosakos rinkinėlyje rasime ir tokią patarlę (iš V. Dalio): *Кукушка не ястреб, а неуч не мастер* Аник 156 ('Gegutė ne vanagas, o ne mokša ne meistras'), o R. Stupułos rinkinyje – *Не бывает кукушке соколом / Вороне соколом не бывает* Styp 144 ('Nebus iš gegutės sakalo / Iš varnos nebus sakalo'); lenkiško jų analogo rinkinyje nėra pateikta.

Tuo tarpu dainuojamojoje tautosakoje – tiek lietuvių, tiek slavų – gegutė ir sakalas / vanagėlis sudaro porą, siejamą su vestuvių jaunaisiais (*Kur gegužėlė, Tį sakalėlis...*). Ta pati užuomina slypi ir žaidime, kai dainuojama: *Gegutyte tupi tupi, Vanagėliu rūpi rūpi. Pavelyki, motinėle, Susigauti gegutelę* Kair LTR 4882(318).

Ir dar vienas *gegutės* įvaizdžio aspektas, kylantis iš to, kad gegutė nesuka lizdo, o kiaušinius deda į kitų paukščių lizdus (beje, K. Straubergas, remdamasis P. Šmito duomenimis, išdėsto ir tokią nuomonę, kad gegutė pati nė kiaušinių nededanti, Straub 153).

Kodėl gegutė lizdo nesuka, Europoje gyvuoja dvi populiarios versijos (už bausmę, kad nusidėjo, jai neleidžiama; už atpildą, kad pasitarnavo paukščiams, jai leidžiama nesirūpinti lizdo sukimu nei vaikų auginimu – kiti užaugins). Taigi gegutė kiaušinius vis dėlto deda, bet į svetimus lizdus. Iš čia lietuviški pasakymai, kuriais jau nepalankiai charakterizuojami žmonės: *Padėjo kap gegutė kiaušinius in svetimą lizdą* Jz LTR 6381(501); *Atlėkė kaip gegužė svetiman lizdan ir pridarė* Trg LTR 465(36/79); *Teip ir tyko kaip gegužė kito lizdan* Ds LKŽ XVI 255; *Bene gegutė esi, kad savo bėdas kitam primesi* Trg LTR 465(36/214) ar *Primetė kaip gegužė kielei vaiką* Kv LKŽ VIII 74. Vokiečiai taip pat nestokoja analogiškų pasakymų, pavyzdžiui: *wie der Kuckuck seine Eier in fremde Nester legen* Röhr III 899 ('kaip gegutė savo kiaušinius dėti į svetimus lizdus'). Nuosekliai iš čia išplaukia ir kita nepriimtina to paties reiškinių pusė – gegutė, kaip neperintis paukštis: *Nepriversti – kaip gegutę perėti* Vlkv LTR 436(158/246). Judrėnuose (Klaipėdos r.) palyginti dar neseniai (1988) užrašytas, kaip priežodžio komentaras, paaiškinimas, kodėl gegutė „į savo lizdą“ nededa kiaušinių, t. y. kodėl pati neperi: „Ana netur laiko – tur kukuoti“ (LTR 5794/46). Tas paaiškinimas ar „pateisinimas“ yra gražiai išreikštas latvių vaikų tautosakoje: *Gegutės pats: Tiš perēt, tiš perēt!* Pati: *Kas kūkos?* LBF 136. Vaškuose (Pasvalio r.) ir lietuviškai yra užrašytas kūrinėlis, taip

pat skiriamas vaikų tautosakai: „Gegutė barasi su kiele. Kielė: – *Eik perėtų, eik perėtų!* Gegutė: – *Kas kukuos?*“ (LTt V 713).

Gegutę, neperinčią, taigi ir neauginančią, net nepažįstančią savo vaikų, galima ir taip paerzinti: *Ku-ku-kū, Neturiu vaikų!* Pn TD VI 256. Užtat *gegutė* lietuvių kalboje turi žodyną fiksuojamą perkeltinę reikšmę ‘moteris, nesirūpinanti savo vaikais’. Tuo tarpu latvių kalba tokios *gegutės* leksinės reikšmės (bent jau fiksuotos) neturi.

Gegutės ir jos vaikų tema kiek išplėtotą ir lietuvių patarlių, pavyzdžiui: *Tik gegužė nesirūpina savo vaikais* Trg LTR 4537(28/9); *Rūpinasi kaip gegutė savo vaikais* Btg LTR 554(50); *Šaukia kaip gegutė savo vaiką* Jnš LTR 30(1660); *Šaukiasi dabar, kaip gegutė savo vaikų* MT I 47; *Ieško kaip gegutė savo vaikų* Trg LTR 465(36/1005); *Dejuoj kaip gegutė, savo vaiko ieškodama* Jnš LTR 30(2882); *Pažino, kaip gegutė savo vaikus* MT I 47. Manytina, jog šioms patarlėms susiformuoti turėjo įtakos ir pasakojamieji žanrai.

Tačiau lietuvių tautosaka, išreiškianti savo etines nuostatas per *gegutės* įvaizdį, moka gegutę ne tik vertinti, o ja tiesiog vien grožėtis. Cituotoji aukštaitiška daina apie „strielčių“, gegutės užkukuotą be pinigų (LLD XV 92), prasideda tokiais žodžiais: *Iš visų paukštelių gegutė puikesnė*. Biržų apylinkėse užrašyta sutartinė su tokiais žodžiais:

*Aš sodely stovėjau,
Į gegutę žiūrėjau.
Gegutė meilus paukštelis,
Gegutės skardus balselis.*

SIS 1558(6) (cit. iš: *Ž. Trinkūnaitė*. Gegutės įvaizdis dainuojamojoje tautosakoje. – TD XVI/XXIII 111).

Taigi gegutė tautosakoje labai įvairi, ji neturi vieningo, vientiso įvaizdžio. *Gegutės* įvaizdis priklauso ir nuo tautos tradicijų, buvusių senųjų tikėjimų, ir nuo tautosakos rūšies bei žanro. Akivaizdu, kad vokiečių tautosakos (remtasi daugiausia patarlėmis bei priežodžiais) nuostata gegutei išskirtinai nepalanki, tai pasakytina ir apie kukavimo vertinimą, ir apie gegutės, kaip paukščio, paveikslą. Lietuviai, latviai ir slavai gegutės balse girdi liūdnumą, skundą. Tai rodo tiek lyrinės dainos, tiek raudos, tiek sakinė tautosaka. Tačiau liaudies dainų *gegutė* ir smulkiosios tautosakos *gegutė* susiformavo apibendrinus visai kitus gamtos gegutės paveikslo aspektus.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

B – Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum... Von *I. Brodowskij*. Praeentore Trempensi (Lietuvos MA bibliotekos rankraščių skyrius, 15. LR – IV)

Birk – Latviešu sakāmvārdi un parunas. Sakrājuši un sakopājuši *P. Birkerts* un *M. Birkerte*. Rīga, 1927

GrgPP – *K. Grigas*. Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų... atitikmenimis. Vilnius, 1987

Grimm – *J. Grimm*. Deutsche Mythologie. Göttingen, 1835

Kok – Latviešu sakāmvārdi un parunas: Izlase. Sastādījusi *E. Kokare*. Rīga, 1957

KonvV – Latviešu konversācijas vārdnīca, sēj. 1.–21. Rīga, 1928–1940

- Maj – *E. Majewski*. Kukulka... w mowie, pieśni i pojęciach ludu naszego. – *Wisła*, t. 12, z. 3. Warszawa, 1898
- Röhr – *L. Röhrich*. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarte, Bde 1–5. Freiburg–Basel–Wien, 1994
- SrR 9¹ – *Balys Sruoga*. Raštai, t. 9, kn. 1. Parengė A. Samulionis, D. Linčiuvienė. Vilnius, 2003
- StendL – Lettisches Lexikon... von G. F. Stender. 1. Theil: Lettisches Woerter- und Namen-Lexikon. Mitau, 1789
- Styp – *R. Stypula*. Słownik przysłów rosyjsko-polski i polsko-rosyjski. Warszawa, 1974
- Straub – *K. Straubergs*. Latviešu tautas paražas. Rīga, 1944/1991
- ŠmtM – *P. Šmitas*. Latvių mitologija. Vilnius, 2004
- ŠmtP – *P. Šmits*. Latviešu pasakas un teikas, sēj. I–XV. Rīga, 1925–1937
- ŠmtГ – *P. Šmits*. Latviešu tautas ticējumi, sēj. I–IV. Rīga, 1940
- Wand – Deutsches Sprichwörter-Lexicon: ein Hausschatz für das deutsche Volk. Herausgegeben von *K. F. W. Wander*, Bde I–V. Leipzig, 1867–1880
- WVolksk – Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Stuttgart, 1955
- Аник – *В. П. Аникин*. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор: Пособие для учителя. Москва, 1957
- Даль – Пословицы русского народа. Сборник *В. Даля*. Москва, 1957
- ДальС – *В. Даль*. Толковый словарь живого великорусского языка, т. II. Санкт-Петербург–Москва, 1881–1979
- Мол – Фразеологический словарь русского языка. Под ред. *А. И. Молоткова*. Москва, 1967
- Никит – *А. В. Никитина*. Образ кукушки в славянском фольклоре. Санкт-Петербург, 2002
- Зелен – *Д. К. Зеленин*. Пережитки древних воззрений о демонических птицах у народов Кавказа. – Этнографическое обозрение, 1899, № 2

Gauta 2004 06 17